

Szathmári István: Hogyan elemezzünk verset? Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2011. 137 lap

Szathmári Istvánnak a verselemzéshez megújult kedvet és közérthető tudást adó kis kötetét az Ékes-szólás Kiskönyvtára sorozat újabb darabjaként veheti kezébe az olvasó. A fülszöveg ajánlása egyáltalán nem túloz, amikor azzal indítja útjára a munkát, hogy ott kellene lennie középiskolás és egyetemista diákjainknak, magyartanárainknak és minden irodalomszerető embernek a könyvtárában, illetve inkább a kezében. Mint a fáradt vándor útjába kerülő friss vízű forrás, olyan felüdülést és megnyugvást jelent ez a kis kézikönyv a gyakorló magyartanárok lelkének. Mindvégig érzi az iskolai gondoktól meggyötört pedagógus a megértő, segítő humánumot, szakmai jó szándékot, amely a szerző soraiból árad.

Egy igazán nagy felkészültségű tudós stilszta szól itt száz meg száz kollégájához. Azzal a tapintattal, amely nem a szakmai hiányosságaira akarja akár az elemzések indirekt módján újfent ráébreszteni, hogy miért nem követi elég önmegújító figyelemmel a legújabb elméleteket, és miért nem alkalmazza azokat az így is ezer sebből vérző közoktatásban, hanem szeretettel felemelni magához, sorvezetőt ad a kezébe a közérthető verselemzésekkel. Olyan mintát, amellyel lépésről lépésre maga is kézen fogva vezetheti rá tanítványait a versek szeretetére, és készítheti fel őket a sikeres érettségire, felvételre.

Tudatosan kerül a szerző az idegen nyelvi terminológiát. Ahol mégis szükséges egy-egy idegen szó, azonnal mellé teszi a magyar jelentését, magyarázatát. A könyv nyelvezete éppen ezért világos, könnyed, elképzel az ember a közös beszélgetések egykori hangulatát, amikor a verselemzések egy-egy egyetemi szemináriumi alkalom délutáni meghitt közösségében legelőször elhangzottak. Minden sora okító és megnyugtató egyszerre, mert a sokat tapasztalt tanár a leglényegesebb dolgokra összpontosít, azonosulni tud az esztétika világára épphogy csak rácsodálkozó, alapmagyarázatokat igénylő diák gondolkodásával.

Szathmári István, a felbecsülhetetlen értékű munkássággal rendelkező stilszta 14 különböző korból való és más-más jellegű vers részletes elemzésével vezet be a verselemzés világába. Az általa alkalmazott módszer a francia *explication de texte* (szövegértelmezés) lépéseit követi. Ez a Gustave Lanson nevéhez köthető, a szöveg feltétlen tiszteletén alapuló megközelítés a 19. század vége óta kötelezően követendő iránymutatást adott az irodalmi művek nyelvi elemzéséhez a francia iskolákban. A szépirodalmi szövegek keletkezéstörténetétől kiindulva végigvezette a tanulókat a vers minden elemén, valamennyi stilisztikai eszközt vizsgálat alá vett (hang, szó, kifejezés, kép, mondatszerkezet, szövegtani jelenség), és végül a verset mint egészet értelmezte. Ez a módszer a mai magyar iskolákban is célravezető, hiszen az esztétikai érték, a *sens littéraire* (irodalmi értelem), nem tud felépülni, ha a nyelvi jelentéstudajdonítás építőkövei hiányoznak, vagy bizonytalanul inognak a tanuló tudatában.

Háromféle típusú versből válogat a szerző. Az első csoportba egy adott *korstílus* vagy *stílusirányzat* képviselői tartoznak (pl. reneszánsz – Balassi Bálint: *Egy katonaének*; szecesszió – Ady Endre: *Valaki útravált belőlünk*). A második csoportba tartozók valamely jellegzetes *stílusjegy* reprezentánsai (pl. zeneiség – Áprily Lajos: *Március*; humoros stílus – Weöres Sándor: *Szavak*). A harmadik csoport a mai magyar *rövidvers* példázata (pl. Szemlér Ferenc: *Atomkor*; Kányádi Sándor: *Játszva magyarul*).

A tizennégy vers elemzése olyan minta, amely bemutatja az *explication de texte* stíluselemző módszerének menetét, azt az eljárást, amelynek mentén a vers egyetlen eleme sem marad homályban az értelmező számára.

Az első fejezet *A vers- és stíluselemzés nyelvi-stilisztikai hátterébe* kalauzol el bennünket. A vers világa, nyelve különbözik az egyéb szövegektől. A hangok, a szavak, a képszerűség, más

stílusértékű nyelvi és nyelvtani elemek, a költő egyéni stílusának megjelenése, bizonyos sűrítettség, szintaktikai, szövegszintű stílusjelentés kíséri a nyelvi anyagból kifejezhető jelentésrétegeket. Így válik a vers rejtett jelentéséből kifejtetté. Ez a funkcionális stilisztika módszerének nagy haszna a magyartanár gyakorlati munkájában.

A stílus a nyelv variabilitásán alapul. A nyelv anyagraktár és egyben lehetőség; a beszéd, a stílus, a szöveg pedig megvalósulás (13). A lexikai szinonimák mellett ismerjük a grammatikai szinonimákat is. Azért válogathatunk közöttük, mert mind a szavaknak, kifejezéseknek, mind a grammatikai, nyelvtani megformáltságnak stílusértéke van. Ezen a megkülönböztető gondolati, érzelmi-hangulati, asszociatív tartalmakat értjük. A stílusminősítés erre utal a szótárak címszavai-ban. A stílusulajdonítás stílusszinteken vizsgálható. Ezek a stílusszintek a következők: 1. hangzás, zeneiség, verselés; 2. a szó- és kifejezőképesség; 3. az alaktani és mondattani jelenségek szintje; 4. a képalkotás szintje; 5. a szövegtani jelenségek szintje; 6. a nyelven kívüli, extralingvális eszközök szintje (15).

A szerző szemléletes példákkal mutatja be a hangutánzó, hangulatfestő hatást, a hangszim-bolika lehetőségeit, majd áttér a verselésre. A versformák körében megkülönböztetjük a népies magyaros vagy hangsúlyos, ütemező versformát, az ókori görög vagy latin időmértékes, valamint a nyugat-európai jellemzően jambikus lejtésű verstani felépítményt.

A válogatást biztosító szinonimitás legmagasabb fokon a szó- és kifejezőképességben jelentke-zik. Ide tartoznak a) a szinonimasorok, b) a szófajok stílusértéke és a szófaji átcsapás, c) a tulajdon-nevek stilisztikai lehetőségei, d) a szóalkotás, azaz a szóképzés és a szóösszetétel stilisztikai vonatkozásai, e) az állandósult szókapcsolatok (szólás, közmondás, szállóige stb.), f) a szójátékok (19).

A képi ábrázolás eszközei a szóképek, a metaforák, a megszemélyesítés, a szinesztézia, a me-tonímia, a szimbólumok, vagyis másképpen az elemi és a komplex trópusok.

A szövegstilisztikai jelenségek a mondaton túlmutató, a szöveg egészére kiható szövegko-héziót biztosító eszközök. Ilyenek a mondatfonetikai eszközök, a kapcsolóelemek (kötőszó, rámu-tató szók stb.), az előre- és visszautalás lehetőségei (anafora, katafora, deixis, névmásítás stb.), az aktuális mondattagolás, bizonyos alakzatok (ismétlés, halmozás, fokozás, ellentét, párhuzam stb.). A szöveg egészére kihatnak a cím, a műfaj, a szövegtípus, a szerkezet, a versforma, a tér-, idő-, oksági viszonyok megnevezései, a közlésformák (egyenes, függő, szabad függő beszéd, monológ, belső monológ) és a közlésfajták (elbeszélő, leíró típus), a szövegtagolás (bekezdés, bevezetés, tárgyalás, befejezés) lehetőségei (23).

A nyelven kívüli stílusesezközök az előbeszédben a mimika, a gesztusok, a testtartás, a test-mozgás, vagyis a testbeszéd változatossága. Az írott nyelvre vonatkoztatva Zolnai Béla ezt a „lát-ható nyelv”-nek nevezte. Ide soroljuk az írásképet, a nyomdatechnikai eszközöket, a betűtípusokat, a bekezdések, sorközök fajtáit és a helyesírás lehetőségeit, a kis- és nagybetűs írást, az egybe- és különírást, a központozást.

A funkcionális stilisztika alapján álló verselemzés annak a módszeres vizsgálata, hogy a költő, író, beszélő milyen nyelvi-stilisztikai jelenségeket mint jelentés-összetevőket milyen funkcióban használt fel a gondolati tartalom, a mondanivaló kifejtéséhez. Ezért az a feladatunk, hogy először a) felderítsük a vers létrejöttének körülményeit, majd b) körvonalazzuk a vers üzenetét (a versen is túlmutató mondanivalóját), c) megállapítsuk a versnek mintegy alapjánál jelentő fő stílusvonását, d) a mű szerkezeti felépítését, és végül e) ennek fényében kifejtjük az egyes elemeknek az adott stí-lusszinten kimutatható stílusértékét, stilisztikai funkcióját. Bár sokféle elemzési módszer van, akár 75–80 lehetőséget is összeszámolhatunk, mégis ez a módszer az, amelyet a gyakorló magyartanárok igen hasznosan alkalmazhatnak napi munkájukban (26).

Szatmári István könyvének második, kifejezetten iskolai órákra felkészítő, gyakorlati hasz-nossággal jellemezhető fejezete a *Vers- és stíluselemzés a gyakorlatban* címet viseli. A tüzetese elemzés tárgya a következő tizennégy vers:

Pilinszky János: *Apokrif* (28–35)

Balassi Bálint: *Katonaének* (36–52)

Vörösmarty Mihály: *A vén cigány* (53–68)

Vajda János: *Húsz év múlva* (69–72)

Ady Endre: *Valaki útravált belőlünk* (76–86)

Ady Endre: *Sóhajítás a hajnalban* (87–94)
 Babits Mihály: *Messze... messze...* (100–8)
 Tóth Árpád: *Esti sugárkoszorú* (109–15)
 Ady Endre: *Májusi zápor után* (116–19)
 Áprily Lajos: *Március* (119–22)
 Weöres Sándor: *Szavak* (123–25)
 Szemlér Ferenc: *Atomkor* (126–28)
 Kányádi Sándor: *Játszva magyarul* (129–30)
 Nagy Gáspár: *a néha véletlen kezdetű négysorosa* (131–33)

A korszakokat és stílusirányzatokat bemutató fejezetek az elemzett versek által a reneszánsz, a romantika, a szimbolizmus, a secesszió, az impresszionizmus és a modern, valamint posztmodern világába engednek betekintést. A stilisztikai jelenségek reprezentációjaként az utolsó hat vers szolgál.

Minden verselemzés a korszak, az irányzat bemutatásával kezdődik. A szerző az egyetemes európai kultúratörténeti háttér után az irányzat magyar megjelenését mutatja be. A vers teljes szövege után versszakról versszakra a kevésbé ismert szavak, kifejezések magyarázata következik. A vers szerkezete, fő stíluszajátosságai, a verselés és zeneiség eszközei, majd a szó- és kifejezőkészlet elemzése, a képek, a képi ábrázolás taglalása, a mondat- és szövegtani jelenségek bemutatása teszi teljessé a versértelmezést. Az elemzést a vers esztétikai értékének összegzése és a vers fogadtatásának, valamint hatásának bemutatása zárja. A fejezetek végén a felhasznált irodalom jegyzéke a 20. század negyvenes éveitől napjainkig jelöli meg az adott korra, versre vonatkozó szakírói forrásokat. A kötet végén a verselemzéssel foglalkozó munkák és a könyvben használt rövidítések listáját találjuk (135–9). Az elemzések bibliográfiájának fejezete önmagában is iránymutató segítség a magyartanárok számára, hiszen e könyvtárakban is fellelhető, antikváriumokban beszerezhető kiváló verselemző kötetek az 1970-es évektől napjainkig közel ötven tételben sorakoznak.

Szathmári István hosszú évtizedek gondos munkájával csiszolta egyre hatékonyabbá, egyre eredményesebbé a funkcionális stilisztika elvein alapuló stíluselemzési módszertanát. Jelen munkája megírásához felhasználta korábbi kutatásait és a kötetei közül mindenekelőtt *A stíluselemzés elmélete és gyakorlata* címűt (Kodolányi füzetek 16. sz. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2002).

A funkcionális stilisztika módszertanát tanítványainak sora – itt feltétlenül utalni kell a Szathmári István vezetésével az ELTE-n évtizedeken át működő *Stíluskutató csoportra* – alkalmazta sikeresen.

Mint a kötet egyik méltatója – aki jelen sorok írójával együtt Szathmári István tanítványának és tisztelőjének vallja magát –, Pethő József stíluskutató hangsúlyozza, a *Hogyan elemezzünk verset?* című könyv által abban a szerencsés helyzetben lesznek az olvasók, hogy az eredeti, a tiszta forráshoz jutnak. Egy olyan kitűnő válogatás ez, amely a szerző stíluslemezéseiből úgy ad ízelítőt, hogy nemcsak ismereteket, élményt nyújt, hanem a diákok számára is megtanulhatóvá teszi az illető verselemzési módszert.

Illyéssel szólva: „szép írás” ez, hiszen „szépen az ír és beszél, akinek sikerül még a bonyolult gondolatait is egyszerűen és világosan előadni”. De idézhetnénk mottóul – mintegy Szathmári István egész eddigi munkásságának summázatát adva – a kötetben elemzett Kányádi-verset is:

„aki megért
 s megértet,
 egy népet
 megéltet”

Érdeme ennek az előadásmódnak az is, hogy visszaadja a szerző egyéni hangját, a szemináriumok hangulatát, ahogy arról már korábban is szóltunk. Az egyes szavakban, a mondat szerkezetekben a szerző személyiségét érezzük élni: az irodalomszerető embert, a nagy tapasztalatú tanár-pedagógust, akinek mindig az a célja, hogy úgy adjon elő a neki kedves versekről, hogy ezáltal megérttesse és megszerettesse azokat hallgatóival.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez a könyv nemcsak oktat, hanem nevel is. Mégpedig két napjainkban különösen fontos, ám sajnos sokszor háttérbe szoruló területen, az esztétikai és az

erkölcsi nevelés területén. A biztos kézzel választott versek már önmagukban is iránymutatóak, de különösen az értő elemzések által válnak az esztétikai értékek fel- és megismertetésének kiváló eszközeivé. A kötetben az erkölcsi nevelés is két irányból valósul meg. Egyfelől maguk a versek is emberségre tanítanak, a szülőföld iránti ragaszkodásra, hazaszeretetre nevelnek, másfelől az elemzések is hangsúlyozzák ezeket, és rávilágítanak az élet egyéb pozitív erkölcsi értékeire is.

Szathmári István jelen munkája alpmű, olyan felbecsülhetetlen értékű szintézis, amely a benne foglalt tudásanyaggal, elemzési módszertanával, stílusával egyaránt „munkaeszköze” a magyartanárnak, példája annak, hogyan lehet a verseket megérteni, igaz értékükben élvezni és megismerni, megismertetni a mindig fogékony közönséggel, különösképpen a tanulóifjúság új nemzedékeivel.

Cs. Jónás Erzsébet

egyetemi tanár

Nyíregyházi Főiskola

Orosz Nyelv és Irodalom Intézet